

SOSYOLOGCA

TEMMUZ-ARALIK 2020 CİLT:10 SAYI: 20

ISSN: 2146-5207

TÜRKİYE VE RUSYA İLİŞKİLERİNİN YENİDEN DÜZENLENMESİNDE ZORLUKLAR VE İMKÂNLAR: İTTİFAKTAN KARŞITLIĞA KAYGAN ZEMİN ÜZERİNDE TÜRKİYE-RUSYA-ABD İLİŞKİLERİNİN ÇELİŞKİLİ KARAKTERİ

Ertan Eğribel

Özet: Bu çalışma, değişen ve dönüşen dünyada Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlenmesindeki imkân ve zorlukları birlikte ele almayı amaçlamaktadır. Geçmişten günümüze Türk-Rus ilişkilerinde çatışma ve karşıtlık olmasına rağmen, iki ülkenin kurum ve halkları arasında benzerlik ve yakınlık da söz konusu olmuştur. Dünya egemenliği ve konjonktüründe meydana gelen değişiklikler Türkiye-Rusya ilişkilerini de haliyle etkilemiştir. Verili Batı dünya egemenlik düzeninin çerçevesinden hareketle Türkiye'nin dışlanması temel alan zihniyet, Türkiye, Rusya ve ABD arasındaki ilişkilerin gergin ve kırılabilir bir zeminde olmasına yol açmıştır. Verili dünya egemenlik düzenini aşmak süregelen kısırdöngüden kurtulmak için Türkiye ve Rusya'nın yapması gereken Doğu-Batı çatışmasını aşarak yeni dünyanın sözcüleri ve öncüleri olma yolunda ilerlemek olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Rusya, ABD, Doğu-Batı Çatışması.

CHALLENGES AND OPPORTUNITIES IN REARRANGEMENT OF RELATIONS BETWEEN TURKEY AND RUSSIA: FROM ALLIANCE TO OPPOSITION CONTRADICTIONAL FORM OF RELATIONS ON SLIPPERY GROUND OF TURKEY, RUSSIA AND USA

Ertan Eğribel

Abstract: This study aims to handle together opportunities and challenges in rearrangement of relations between Turkey and Russia in a changing and transforming world. Although there has been conflict and opposition in Turkish-Russian relations from past to present, there have been similarities and closeness between the institutions and peoples of the two countries. Changes occurring in world domination and conjuncture have also influenced the way the Turkey-Russia relations. Considering given the Western world order, the mentality based on the exclusion of Turkey has led to be a tense and fragile on the ground that the relations between Russia and the US. To overcome the given world domination order and get rid of the ongoing vicious circle, Turkey and Russia need to do to advance towards becoming the world's new spokesman and leaders.

Keywords: Turkey, Russia, USA, East-West Conflict.

TÜRKİYE VE RUSYA İLİŞKİLERİNİN YENİDEN DÜZENLENMESİNDE ZORLUKLAR VE İMKÂNLAR: İTTİFAKTAN KARŞITLIĞA KAYGAN ZEMİN ÜZERİNDE TÜRKİYE-RUSYA-ABD İLİŞKİLERİNİN ÇELİŞKİLİ KARAKTERİ

Ertan EĞRİBEL

Giriş Yerine:

Günümüz Yeni Dünya Egemenlik Örgütlenmesinin Temelleri

Bu çalışmada değişen dünyada Türkiye ve Rusya ilişkilerinin yeniden düzenlenmesinde imkân ve zorlukları birlikte ele alacağız. Türkiye-Rusya ilişkileri ittifaktan karşıtığa kaygan bir zeminde gerçekleşmektedir. Bu ilişkilerin anlık, geçici gündelik görünümünü ele almak yerine temelini tartışmak için önce Türkiye ve Rusya'nın genel dünya düzeni içinde yer ve rollerini belirtmek gerekir. I. Dünya Savaşı sonrasında Batı'da yeni ilişkilerin sözcüsü olarak ortaya çıkan ABD ve Rusya (sosyalizmin tasfiyesine rağmen) ağırlıklarını sürdürmektedirler. Günümüz toplumlararası ilişkileri Doğu'nun koruyucusu ve sözcüsü Osmanlı'nın olmadığı koşulların bir sonucudur. XX. Yüzyılda ortaya çıkan iki büyük dünya savaşı Osmanlı sonrası Batı dünya egemenlik düzeninin örgütlenmesiyle ilgilidir. Batı yayılmacılığı sınırına ulaştığında artık Batı içi güç ve öncülük mücadelesi dünyanın yeniden örgütlenmesi üzerinedir. Günümüzde dünya egemenlik ilişkileri yeniden biçimlenmektedir. Bu örgütlenmede Batı içi güç mücadelesi ve sorunlar iki alanda ortaya çıkmaktadır. Birinci alan geleneksel Doğu-Batı çatışmasının örgütlendiği eski Osmanlı coğrafyasıdır. İkinci alan ise (geleneksel ATÜT uygarlık merkezleri olan Hindistan ve Çin'in ağırlık merkezini oluşturduğu) Asya-Pasifik alanıdır. Batı üstünlüğü ve yayılmacılığı kullandığımız kavram ve sorunları da belirlemektedir. Biz de anlaşılacak en azından ortak bir tartışmayı yürütmek için bu yaygın kavramları kullanacağız. Ama bu kavram ve tartışmaların dışına çıkmaktan, tarih içinde oluşmuş kendi tanım ve kavramlarımızı kullanmaktan da kaçınmayacağız.

Türkiye ile Rusya ve ABD arasındaki ilişkilerin kaygan zemini ve çelişkili karakteri, Türkiye'nin ABD-Rusya ekseninde bağlayıcı veya engelleyici yer ve rolünden kaynaklanmaktadır. Batı içi güç dengesi/dengesizliği

ABD'nin Doğu (Pasifik) ve Batı kıyılarıyla (Atlantik) kıyılarıyla çevrelediği "eski dünya" ile Rus jeopolitik anlayışına göre "Avrasya" arasında tanımlanmaktadır. ABD'nin açık denizlere (Okyanuslara) dayalı dünya egemenliği nedeniyle) ilişkilerin denetlendiği Akdeniz-Karadeniz ve Asya-Pasifik iki farklı merkez alan olarak görülmektedir. ABD birinci alanda genişletilmiş Orta Doğu projesinde bazı çelişkilerine karşın Rusya ile ortak/birlikte hareket etmektedir. Maliyeti yüksek askeri-siyasi egemenlik ve denetim işlerini (ticari ve mali çıkarlarından vazgeçmeden) Rusya'nın üstlenmesini beklemektedir. Birbirine karşıt etnik dini, mezhepsel, yerel güçler, devletler veya iktidar ve muhalefet arasındaki çelişkide tarafların ABD ve Rusya safında bölünmesi ABD-Rusya ortak yönetimi ve denetimini sağlamaktadır. ABD ve Rusya Asya-Pasifik alanında da benzer bir ortaklık ve çelişki içindedir. Çin ile iş birliği ve çatışma içinde askeri-ticari denetim ve egemenlik sağlamak çabasındadırlar.

Batı yayılmacılığının sınırlarına geldiği ve dünyanın yeniden örgütlendiği günümüzde ABD'nin temsil ettiği "yeni dünya"ya karşı, "eski dünya" olarak tanımlanan "Avrasya" coğrafyasının kırılma veya dengesizlik hattı "Genişletilmiş Büyük Ortadoğu" ile ifade edilmektedir. Bu bölgede etnik, din, mezhep, milliyetçilik ayrımına göre belirlenen, ortak siyaset ve dünya görüşünden yoksun istikrarsız, kaotik yapı Avrupa'dan Rusya'ya, Hindistan'dan Çin'e kadar bütün dünyayı etkilemekte, geleneksel Doğu uygarlıklarının aralarındaki ilişkiyi bölmektedir. Bu istikrarsız/kaotik yapı Batı'ya karşı ortak bir Doğu cephe örgütlenmesini engellemektedir. Aradaki boşluk ABD-Rusya yönetim ve denetiminde örgütlenmektedir. Bu sözü edilen bölge geleneksel Doğu-Batı çatışmasının düğümlendiği, denetlendiği Yakın Doğu'dan başka bir yer değildir. Osmanlı bu stratejik bölgede değişik tarihi dönemlerde yüzlerce yıl askeri-siyasi görevleri Doğu adına üstlenmiş, bir dünya imparatorluğu olmuştur. Osmanlı'nın olmadığı XX. Yüzyılın ilk çeyreğinden bu yana eski Osmanlı tarihi-coğrafyası Batı yönetiminde parçalanmış, birbirine yabancılaşmış, birbirine karşıt çeşitli kimliklere bölünmüştür. Osmanlı'nın tasfiyesi sonrası bu bölge (Bolşevik Rusya Asya'nın "temsilcisi" olarak kabul edilerek (Kapitalist Batı'dan ayrıştırılarak) "Yakın Doğu" olarak görülürken Batı egemenliğindeki bu bölge (Osmanlı'nın egemenliği veya Türkiye'nin dışında) Orta Doğu olarak adlandırılmıştır.

Günümüzde Osmanlı tarihi-coğrafyasından koparılan Orta Doğu Batı içi yeni örgütlenmede doğrudan sıcak çatışma alanıdır. ABD dünya egemenliğinin yeniden örgütlendiği Asya-Pasifik hattında ertelenmiş çatışma ala-

nı olarak öne çıkan diğer iki bölge Hindistan ve Çin'dir. Bu ülkeler Batı'ya yayılmacılığına karşı Doğu'nun askeri, siyasi savunuculuğunu yapan Yakın Doğu "asker devletlerin" hemen arkasında geleneksel üretici Doğu ATÜT uygarlıklarıdır. Yakın Doğu uygarlık alanından ayrı iki üretici Doğu uygarlık merkezidirler. Tarihte Doğu-Batı çatışması içinde Yakın Doğu uygarlık merkezleri ve siyasi sınırları değişirken Hindistan ve Çin'in sınırları çok büyük değişiklikler göstermeden günümüze kadar gelmiştir. Avrupa'nın Yakın Doğu-Hindistan- Uzak Doğu olarak adlandırdığı bu güzergâh, ABD'nin doğu kıyılarıyla komşu olduğu için günümüzde Asya-Pasifik olarak adlandırmaktadır. (Hindistan ve Çin tarih boyunca (kara yollarına üzerinden) İpek Yolu ve (deniz yolları üzerinden) Baharat Yolları aracılığı ile Batı'ya açık olmuşlardır. Kara ve deniz yollarının birleştiği alan Doğu Akdeniz XIX. Yüzyıldan bu yana Batı içi dünya egemenlik çekişmesinin temeli olmuştur. Osmanlı ile Rusya arasındaki çatışma veya tarafların farklı cephelerde karşıt ittifaklarda yer almasının nedeni de budur. Atlantik merkezli Okyanuslara dayalı örgütlenme içinde üstünlük kazanan Anglo-Sakson kökenli ülkeler (Hindistan-Çin yolu üzerinde tehditlere karşı koymak için) zorunlu olarak Doğu Akdeniz ile ilgilenmek zorunda kalmışlardır.

Batı içi dünya egemenlik çekişmesinde Osmanlı ve Rusya farklı siyasetlere destek sağlayarak karşıt ittifaklar içinde yer almışlardır. Hindistan'a yönelik Osmanlı'yı dışlayan diğer kara yollarına dayalı girişimler Rusya aracılığı ile Orta Asya ve Afganistan üzerindedir. Türkiye burada da Anadolu Türklüğü ile Orta Asya Türklüğü bağlantısı aracılığı ile (Türkçülük) Batı içi çekişmede etkili olmuştur. Osmanlı'yı dışlayan diğer girişim ise Mısır ve Basra Körfezi üzerinden olduğu için çekişme Doğu Akdeniz'de odaklanmıştır. Osmanlı, imparatorluğun verdiği imkanlara dayanarak İslamcılık siyaseti ile bu yol üzerinde de etkilidir. Rusların İstanbul ve Doğu Akdeniz sevdası sıcak denizlere inmek için değil Batı içi çekişmede öncülük ve sözcülük yapmak içindir. Bu yönde bir üstünlük ve öncülük sağlamak mümkün olmadığında Batı ile ortaklık temelinde belli bir rol ve görev üstlenmekle yetineceklerdir. Günümüzde ABD her iki yolu da kapsayacak biçimde Genişlemiş Büyük Ortadoğu Projesi ile denetim sağlama ve ilişkileri kendi adına örgütlenme çabası içindedir. Geleneksel üretici Doğu (ATÜT) uygarlık merkezlerini belirten Asya-Pasifik (Hindistan ve Çin) alanı doğrudan askeri-siyasi çatışma alanı değildir. Hindistan ve Çin, Batı üstünlüğünü kabul ederek ticari ilişkilerini yürütmekte, Batı dünya egemenliğine tehdit edecek bir örgütlenme ve siyaset önermemektedirler. Dünya egemenlik örgütlenmesi açısından esas çekişme ve tehdit

geleneksel Doğu-Batı çatışmasının düğümlendiği, askeri, siyasi, ticari ilişkilerin denetlendiği Yakın Doğu'dadır. Günümüzde Balkanlardan Kafkasya'ya, Orta Asya ve Ortadoğu'dan Kuzey Afrika'ya yeni düzenlemeler ve sorunlar Asya-Pasifik alanındaki gelişmeleri de belirleyecek düzeyde gündemdedir. Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin imkan ve sorunları bu çerçevede ortaya çıkmaktadır.

Hindistan ve Çin'in dünya çapında üretimleri ve devasa nüfuslarıyla bütün ağırlıklarına karşın askeri-siyasi düzeyde dünya egemenlik ilişkileri içinde öne çıkmaları söz konusu değildir. Geleneksel Doğu üretim merkezleri olan bu iki bağımsız uygarlık askeri olarak da güçlerine rağmen kendi kendilerini savunmanın (Doğu içinde kendi adına bağımsız bir uygarlık merkezi olmanın) ötesine geçememektedir. ABD'ye karşı alternatif yeni bir dünya düzeni önerisi, Doğu'nun savunulması ve örgütlenmesini kapsayan bir siyaset ortaya koyamamaktadırlar. Kendi kendilerini savunmaları ve bağımsızlıkları ile ABD yayılcılığını sınırlandırsalar bile Batı'nın dünya üzerindeki üstünlük ve gücünü tehdit etmemektedirler. Bağımsızlıkları, anti-empyralist karakterleri kendi kendilerini savunmalarının ötesinde Doğu'nun sorunlarına ve savunulmasına dönüşmemiştir. Hindistan ve Çin kendi aralarındaki çekişme nedeniyle ABD ve Rusya ile ittifak kurmaktan da çekinmemektedirler. Bu durumda diğer Batı-dışı devletlerin Hindistan ve Çin'i desteklemesi, siyasetlerine ortak olması için bir neden bulunmamaktadır. Bu nedenle Hindistan ve Çin'in ABD ve Rusya ile anlaşmazlıkları yanında, birbirleriyle olan sorun ve çekişmeleri bile yerel çatışma olarak kalmaktadır, uluslararası düzeyde Orta Doğu'daki herhangi bir çatışmadan daha az ilgi görmektedir. Benzer bir durum Avrupa için de söz konusudur. Tarih boyunca Doğu-Batı çatışması içinde varlık belirtmiş ve Doğu karşısında Batı dünya egemenliği örgütlenmesinin çeşitli örneklerini vermiş Avrupa da ABD dünya egemenlik örgütlenmesinde etkisiz, gevşek, kenar bir birlik olmaktan ileri gitmemektedir. Doğu-Batı çatışması içindeki yer ve rollerini yitirdiklerinde ABD'nin taşrasına dönüşmüşlerdir. Geçmişte kenar bir ülke olarak gördükleri Rusya'nın gölgesi altında kalmışlardır. Avrupa Birliği veya Avrupa ülkeleri Rusya'ya karşı ABD siyasetine destek ile sınırlanmakta askeri-siyasi örgütlenmesini bile ABD'ye bırakmaktadır. Dünya siyasetinde giderek tartışma verili dünya düzeni içinde, bu düzeni aşmadan ilişkilerin yeniden örgütlenmesi olarak ABD, Rusya ve Türkiye eksenlerinde ortaya çıkmaktadır. Türkiye, ABD-Rusya dünya egemenliği ortaklığına değil çelişkilerine ortak olarak varlık belirtmektedir.

Eski Dünya-Yeni Dünya veya Akdeniz-Atlantik Merkezli İlişkilerin Kavşağında Türkiye-Rusya İlişkileri

ABD, Türkiye ve Rusya ilişkilerinin ortak özelliği farklı cephelerde birbirlerini denetim amaçlı iş birliği ve karşılık güvensizliktir. Taraflardan birinin diğeri ile askeri-siyasi ortaklık ve ittifakı söz konusu olduğunda bile bu güvensizlik belirleyicidir. Taraflardan biri tasfiye olduğunda diğeri sıranın “son hesaplaşma”da kendisine geleceğini (işlevsiz kalacağını) bilmektedir. Aralarında güven olmasa bile birbirlerini sınırlamaya dayalı “iş birliği” ve “denge” (ortaklık) mümkündür. Ancak bu denge eşitler arasında değil Batı dünya egemenliği ve üstünlüğü temelinde “eşitsiz bir denge”dir.¹ Türkiye ile ABD arasında Rusya’ya karşı ABD’nin üstünlüğü ve öncülüğüne dayalı bir siyaset ve ilişki sürdürülebilmiştir. I. Dünya Savaşı’nın ertesinde tartışmalı olmasına karşılık, II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye Sovyetler Birliğine karşı ABD üstünlüğünü dayalı cephe içinde varlık belirtmiş, bunu devlet düzeyinde benimseyebilmiştir. Türkiye ve Rusya arasında ilişkilerde ise her iki tarafta birinin üstünlüğü temelinde bir ilişki sürdürmeleri mümkün olmamıştır. Öncelikle Rusya ve Türkiye tarih içinde Doğu ve Batı cepheleri adına birbirlerine karşıt askeri-siyasi bir rol üstlenmiştir. XIX. Yüzyıl sonrasında Osmanlı ve Rusya’nın Batıcılılaşması da Batı içi karşıt siyasetlerin savunulmasına dönüşmüştür. Rus siyasetinin özelliği üstün taraf olarak girdiği ilişkilerde karşı tarafı kapsamak, kendi kimliğini empoze etmek, ABD’den farklı olarak, karşı tarafı ortadan kaldırmak ve sınırlarını genişletmektir. Bu nedenle Türkiye Rusya ile olan ilişkilerinde (Kafkasya ve Orta Asya Türklüğü üzerinde Rus siyaseti uygulamalarından da tecrübesiyle) karşı tarafın üstün olduğu sürekliliği olan askeri-siyasi bir ittifak ilişkisi içine girmemiştir.

Türkiye ve Rusya arasında “güvensizlik” iki taraf arasındaki ilk ilişkilerden bu yana genel geçer bir tavidir. Özellikle XIX. Yüzyıldan itibaren Osmanlı-Rusya ilişkileri çatışmalar ve savaşlarla anılmaktadır. Rus siyasetinin temelini Bizans mirası veya Osmanlı karşıtlığına dayalı olması genel dünya görüşünün bir parçasına dönüşmüştür. Osmanlı, Türk karşıtlığı ve İstanbul’u Türklerin elinden alma, Ayasofya’ya tekrar haç dikme çabası “Rus ruhu”nun bir parçası görülmüştür. Ancak bütün bu karşıtlığa rağmen bu çatışmayı sür-

¹ Günümüzde II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan ve Güvenlik Konseyi ile baştan eşitsiz ve ayrıştırılmış egemen devletlerarası ilişkileri öngören Birleşmiş Milletler örgütlenmesine bile tahammül edilmemektedir. Bu nedenle günümüzde bu yapı da tartışılmaktadır.

git devam ettirmenin ve sonuçlandıramamanın getirdiği bir bıkkınlık ve yakınlık da vardır. Her iki taraf da çatışmanın getirdiği tahribatın farkındadır. Türkiye ve Rusya I. Dünya Savaşı'nda birbirlerine karşı taraflarda yer almıştır. Çanakkale Savaşı'nda İngilizlere karşı direniş 300 yıllık Romanov hanedanlığının ve Çarlık Rusya'sının tasfiyesine neden olmuştur. Buna karşılık savaş öncesi Rusya'nın ön ayak olduğu gizli anlaşmalarının temeli Osmanlı'nın tasfiyesi üzerinedir. Sonuçta 600 yıllık Osmanlı Hanedanlığı ve imparatorluğu ortadan kalkmıştır. Her iki devletin birbirlerine karşıtlığı giderek her ikisinin de tasfiyesine ve tahribine neden olmuştur. İlgi çekici olan durum bu yıkım sırasında her iki taraf birbirine yakınlaşmıştır. Her iki imparatorluk da yıkıldıktan sonra yeni bir devlet olarak örgütlenirken birbirlerine destek olmuşlardır. Birinin varlığının sona ermesi diğerinin de rolünü tartışmalı hale getirdiği için birbirlerinin yeniden kuruluşunda zorunlu olarak yan yana gelmişlerdir. Buna rağmen her ikisi de yeni bir devlet kurduktan sonra yine birbirlerine karşıt rol üstlenerek dünya tarihinde etkili olmuşlardır.

Türkiye ve Rusya tarihten günümüze Doğu ve Batı cepheleri adına birbirlerine karşıt rol üstlenmişlerdir. Bu açıdan bütün karşıtlığa rağmen her iki ülke kurumları ve halkları arasında bir benzerlik ve yakınlık da bulunmaktadır. Karşıtlığın yok olması, birinin tasfiyesi, dünya içinde kendi yerlerine ve rolünü de gereksiz kıldığı (varlıklarının tartışılmasına neden olduğu) için birbirlerini tamamen ortadan kalkmasına da izin vermemişlerdir. Birbirlerine saygılı olmalarının temelinde bu vardır. Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin çelişkili karakteri günümüzde de devam etmektedir. Türkiye-Rusya ilişkilerinde genel kanının tam tersine mutlak bir çatışma yoktur. Her iki taraf da kendi yer ve rollerinin, kimliklerinin, bütün karşıtlıklara rağmen birbirlerinin varlıklarına bağlı olduğunun bilincindedir. Bu nedenle büsbütün birbirlerini yok etmeye ve hele bir başka gücün bu karşıtlığı ortadan kaldırmasına izin vermemiştir. Bu nedenle her iki halkın kendi tarihi dönüm noktalarında karşı tarafın desteği ile ayakta kaldığı görülmektedir. Türkiye ve Rusya'nın birbirilerini tahrip etmesinden, yıkımından her iki tarafın da çıkarı yoktur. Bugün Rusya'da devrimi sonrası Rusya'nın kuşatılmışlığı (devrim sonrası "kuşatılmış kale " kuramı) ve I. Dünya Savaşı sonrası İstanbul'un işgaline ve Anadolu Türklüğünün tasfiyesine karşı çıkan Kurtuluş Savaşı koşulları (Bolşevik ve Ankara hükümetleri arasındaki yakın iş birliği) söz konusu değildir. Ancak her iki devlet ve halk birbiriyle aralarındaki ilişkilerin getirdiği imkân veya sorunları geçmişin de birikimine dayanarak sorgulamaktadır. Her iki tarafın da aynı soruyu sorması ve cevaplamaya çalışması en azında birbir-

lerini dışlamadan, inkâr etmeden ortak açıklamaya zemin hazırlamaktadır. “Türkiye, Rusya’ya güvenebilir mi?”, karşı tarafın da sorusu benzerdir, “Rusya, Türkiye’ye güvenebilir mi?” Bunu tek bir soru haline getirsek, “Türkiye ve Rusya birbirlerine güvenebilir bir ortak olabilir mi?” Bu soruyu gündelik, anlık olaylara göre duygusal düzeyde cevaplamak veya mutlak önyargılara dayalı (bir uçtan diğer bir uca giden sürekli değişen veya dogma düzeyinde mutlak, değişmez) cevaplar getirmenin hiçbir yararı yoktur. Bunun yerine Türkiye-Rusya ilişkilerini bütünsel/kuramsal düzeyde, tarihi ilişki ve deneyimlere göre cevaplandırmak, ortaya çıkan bir çelişki varsa bunu hem verili dünya düzeni, hem de her iki taraf adına aşmak, dünyanın birliği ve geleceği adına yeni ilişkiler oluşturmak en doğru ve bilimsel tavrıdır. Türkiye-Rusya ilişkilerinin düzenliliği, sürekliliği ve bu süreklilik içinde ortaya çıkan kurallar toplum ve tarih düzeyinde ortaya çıkan bu kurallar taraflar arasında ilişkiler düzenini açıklamak yanında, sorunların ne yönde değişmesi gerektiğini de gösterecektir.

Türkiye-Rusya İlişkilerinde Karşıtlık ve Ortaklık

Türkiye-Rusya veya Türk-Rus ilişkilerinde çatışma ve karşıtlık konusunda tarihte örnekler bulmak zor değildir. Genel olarak öne çıkan tutum da bu karşıtlıkların ortaya konması biçimindedir. Buradan mutlak önyargılar ve karşıtlıklar üretmek de kolaylıkla mümkün olmaktadır. Biz tersine bir yol izleyeceğiz. Karşıtlıklara rağmen iki taraf arasındaki iş birliği ve ittifakların da sürekliliği üzerinde duracağız. Esas açıklanması gereken durum da budur. Anadolu ile Kırım üzerinden Avrupa’ya geçen Kuzey Yolu üzerinden Orta Asya Türklüğü ve Batı arasındaki ilişkiler çok eski dönemlere kadar uzanmaktadır. Anadolu Türklüğü ile Batı arasındaki ilişkiler göçebe savaşçılar ile Batı arasındaki çatışmalardan daha farklı bir anlam taşımaktadır. Anadolu Türklüğü Haçlı seferlerinden başlayarak Batı’nın Doğu uygarlıkları ile ilişkilerini kesmesi, Osmanlı ile bunu bir dünya siyasetine dönüştürmesiyle bir süreklilik kazanmıştır. Türkiye-Rusya ilişkileri İstanbul’un fethi sonrası resmi olarak başlamıştır. Osmanlı’nın Doğu-Batı ilişkilerinde Kırım ve Anadolu üzerinden kuzey ve güney yollarını ilk defa tekeline toplaması ve tek elden yönetmesiyle bu ilişkiler bu dünya egemenliğine dönüşmüştür. Türkiye-Rusya arasındaki savaşlar, ittifaklar, yardımlar, dostluk ve çatışmalar öncelikle dünya egemenlik ilişkilerinin bir uzantısı olmuştur. Rusya’nın Bizans mirasının temsilciliğini üstlenmesi çabası Batı öncülüğü ve sözcülüğü olmadan Osmanlı’ya karşı askeri-siyasi bir rol üstlenmenin ötesine geçmemiştir. Batı’nın

Doğu ile ilişkilerinde Rusya'ya ihtiyaç duymadan doğrudan askeri, siyasi ve ticari ilişkileri sürdürmesi Rusya'nın Batı içindeki yeri ve rolünü tartışmalı kılmıştır. Batı Rusya'nın koruyuculuğu ve savunuculuğu olmadan da Osmanlı ve Doğu ile ilişkilerini sürdürmüş, giderek Doğu üzerinde egemenlik kurmuştur. Rusya ancak Batı içi çekişme içinde Doğu'ya yönelik yeni yayılma ve saldırı yolları önererek veya Batı yayılmacılığına direnen Doğu ülkelerine karşı farklı bir Batı modeli önererek Batı içinde farklı bir rol üstlenmiştir.

Türkiye-Rusya ilişkileri İstanbul'un fethi sonrası Osmanlı Avrupası içinde bir sınır çatışmaları biçimindedir. Ancak bu çatışmanın Kuzey Karadeniz yolu üzerinden Osmanlı dünya egemenliğine yönelik bir sınırlamaya dönmesiyle Osmanlı-Rusya ilişkileri yeni bir aşamaya girmiştir. 1688-1700 Osmanlı-Rus savaşı, 1683-1699 Osmanlı-Kutsal İttifak Savaşı'nın bir uzantısıdır. II. Viyana Kuşatması sonrası Avrupa ülkeleri Osmanlı İmparatorluğu'na karşı birleşirken Rusya 1686'da Kutsal İttifak ülkelerine katıldı. 1687 ve 1689 yıllarında Kırım'a, 1695-1696 yıllarında Azak'a saldırdılar. Kırım'da başarısız olan Rusya Azak'ta Rus hakimiyeti sağladı. 1711 tarihli Prut Savaşından sonra Azak yeniden Osmanlı'ya geçti. 1736'da Rusya tekrar Azak'ı aldı ve Kırım'a girdi. Osmanlı buna yeniden karşılık verdi. Bu çekişme sonuçta bir sınır savaşından öteye geçmedi, sınırın daha ileriye veya geriye alınması dünya egemenlik dengesi içinde kalıcı bir değişiklik yaratmadı. Amerika'nın Keşfi ve Atlantik merkezli yeni ilişkilerin ortaya çıkmasıyla, Batı Osmanlı dışında Doğu ülkeleriyle ilişki kurmasıyla Rusya Batı için geleneksel ilişkilerin temsilcisi bir cephe ülkesi olarak varlık belirtti. Ancak Atlantik merkezli yeni ilişkiler nedeniyle Rusya Batı için kenar bir ülke olmaktan öteye gitmedi. Batı açısından Türkiye-Rusya ilişkilerinde esas dönüm noktası 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması'yladır. İlk defa Osmanlı egemenliğinde Müslüman bir toplumun olduğu bir bölge Rusya'nın eline geçmesini Osmanlı resmen kabul ediyordu. Bu durum İngiltere'nin Okyanuslara dayalı egemenliğine (Hindistan yolu) karşı Batı'da geleneksel Doğu yollarına dayalı yeni siyasetlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Rusya'nın yenileşmesi Batı'ya Doğu'ya yönelik yeni saldırı yollarını tanıtma ve bu yönde hizmet ve destek verme anlayışıyla ilişkilidir. Rusya'nın Kafkasya ve Orta Asya'da yayılmacılığı Batı'nın verdiği mali ve teknolojik destekle mümkün olmuştur.

Türkiye-Rusya ilişkilerindeki değişiklikler dünya egemenliği ve konjektöründe ortaya çıkan değişikliklerle yakından bağlantılıdır. Fransız Devrimi sonrası İngilizlere karşı Osmanlı ve Rusya üzerinden Hindistan'a gitme çabası Batı içinde farklı ittifaklar ve cepheleler ortaya çıkarmıştır. Osmanlı ve

Rusya'nın yenileşmesi (Batılaşma) Batı içindeki çelişki ve çatışmalar içinde iki farklı, birbirine karşıt ittifakların gündeme gelmesine neden olmuştur. Hindistan yolu üzerinde Osmanlı ile ittifak kuramayan devletler Rusya ile ittifak kurmuşlar veya birbirlerini Osmanlı ve Rusya üzerinden sınırlamışlardır. Türkiye ve Rusya'nın yenileşmesi kendi adına yeni bir siyaset önermek yerine Batı içindeki bölünmede askeri-siyasi bir rol üstlenmekle sınırlı olmuştur. Bu durum kimi zaman Osmanlı veya Rusya'yı devre dışı bırakma çabasına dönüştüğünde, (Türkiye ve Rusya'nın üstlendiği askeri-siyasi ilişkileri doğrudan Batı kendi üstlendiğinde) Türkiye ve Rusya arasında zorunlu ittifaklar kurulmuştur. Fransız devriminin dünyada estirdiği karşıt rüzgarlara karşı 1789'da Osmanlı ve Rusya 8 yıllık ittifaka girmiş, Rus donanması İstanbul'dan geçerek Akka'da Osmanlı ile ittifak yapmıştır. 1805'te yeni kısa süreli bir ittifak daha vardır. Ancak hemen sonrasında 1806 da başlayan ve 1812'de Bükreş anlaşmasıyla sona eren bir çatışma içine girmişlerdir. 1827'de Osmanlı donanması Fransa-İngiltere-Rusya ittifakınca yakıldı. 1829'da Ruslar batıdan Edirne'ye doğru, doğudan Erzurum'a doğru saldırdı, Edirne Anlaşmasıyla Yunanistan bağımsızlığını elde etmiştir. Fransızların Cezayir'i işgali ve Osmanlı'nın Mısır valisi Kavalalı Mehmed Paşa İsyanı sonrasında Rusya İstanbul'a dayandığında İngiltere, Avusturya- Prusya ittifakı tarafından durduruldu. 1841 de Osmanlı'nın Boğazlar üzerindeki egemenliği tanındı. 1853'te İngiliz-Fransız donanması İstanbul'a geldi, Rusya'ya savaş açtı. 1856 Paris Anlaşmasıyla Rusya'nın etkisi sınırlandı. 1876'da Rusya daha önce olduğu gibi iki yönden, Edirne ve Erzurum üzerinden Osmanlı'yı sıkıştırdı, İstanbul/Yeşilköy önlerine kadar geldi. 1878 Edirne Anlaşması ve Ayastefanos Anlaşmasıyla elde ettiği kazanımlar İngiltere'nin araya girmesi ile bozuldu, yeni bir anlaşmaya razı oldu.

Dünya Savaşı'nda Osmanlı ve Çarlık Rusya'sı karşıt cephele içinde yer aldılar, ancak Bolşevik Devrimi sonrasında Rusya savaştan çekilince Savaş öncesi gizli anlaşmalar uygulanamamıştır. Türk Kurtuluş Savaşında Bolşevik Rusya ile karşılıklı olarak ilk diplomatik ilişkiler ve anlaşma gerçekleşmiş, Batı saldırganlığına ve kuşatmasına karşı anti-emperyalist dostluk ve ittifak ilişkisi kurulmuş, Dostluk Anlaşması imzalanmıştır. Türkiye savaş sonrasında Sovyet Rusya ile karşıt ilişkiler içinde Doğu haklarına Batı sosyalizm örneği karşısında, farklı bir Batılaşma örneği olarak yeniden örgütlenmiştir. Yeni devletin ilan edilmemiş ilkesi anti-komünizmdir. Ancak, Türkiye savaş sonrasında Sovyet Rusya ile doğrudan ittifak ilişkilerine girmese bile neredeyse II. Dünya Savaşı öncesine kadar, yirmi yıl boyunca, Sovyet Rusya ile

ilişkiler belli bir düzeyin üzerinde tutulmuştur. 1925 yılında Teyfik Rüştü-Çiçerin arasında yeniden bir dostluk anlaşması yapılmıştır. İki taraf çeşitli uluslararası ilişkilerde ortak tavır göstermişlerdir. Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı sonrası katıldığı ilk konferansta, 1928'de Cenevre'de toplanan Silahsızlanma Konferansında topyekûn silahsızlanma konusunda Sovyet tezini destekledi, 1935 yılında Sovyetler Birliği ile dostluk ve tarafsızlık Anlaşmasını on yıl süreyle uzattı, dünya savaşının ayak seslerinin duyulduğu dönemde yine, Balkan Atlantı'na Sovyetler Birliği ile savaşa girmeyeceğine dair çekince koydu. II. Dünya Savaşında Türkiye savaşan cephelerin bütün baskısına karşılık savaşa girmemiştir. Ancak savaş sonrasında ABD öncülüğündeki Batı Bloku'na katılarak Sovyetler Birliğine karşıt olan blok içinde yer almıştır. Sovyetler Birliği'nin tasfiyesi sonrasında ortaya çıkan yenedünya düzeninde ise Türkiye ile Rusya-ABD ilişkileri yeniden biçimlenmektedir. Türkiye Avrupa Birliği ve NATO aracılığı ile Atlantik Paktına bağlanırken, bu yönde sapmalara ve eksen değişikliklerine girmesi söz konusu olmazken Rusya ile de ilişkilerini çok yönlü bir biçimde geliştirme çabasıdadır. Ancak bu ilişkilerin temel çerçevesi verili Batı dünya egemenlik düzeninin çerçevesi dışına çıkmaması esas alınmaktadır. ABD ve Rusya arasındaki dünya egemenlik ilişkilerinde ortaklığın uzun vadede temel esası Türkiye'nin dışlanmasının ötesine geçmemesi nedeniyle Türkiye, Rusya ve ABD arasındaki ilişkiler gergin, kırılan bir zeminde gerçekleşmektedir.

ABD, Rusya, Türkiye Çelişkili Uyumunda Yol Ayrımı: Yeni Bir Yol Var mı?

ABD-Sovyetler Birliği arasındaki iki kutuplu Batı dünya yönetimi anlayışı günümüzde tek dünya sistemi içinde küresel düzeyde yeniden örgütlenmektedir. Batı dünya üzerindeki egemenlik ve üstünlüğünü tartışılmaz gördüğü için sorunları Doğu-Batı çatışması içinde değil, ABD üstünlüğü içinde ortaya çıkan yeni örgütlenme/düzenleme içinde tanıtmayı yeğlemektedir. ABD-Rusya arasında dünyanın yeniden örgütlenme çabası kara-deniz yolları üzerinde denetim ve egemenlik çekişmesi biçimindedir. Bu iki alanda da Türkiye ve Rusya birbirlerinin engelleme/sınırlandırma veya verili düzen üzerinde etkili olma imkanına sahiptir. Batı, Doğu üzerinde egemenliğini yayarken kendi içinde bölünmüştür. Batı içi güç mücadelesinde esas çatışma alanı eski Osmanlı tarihi coğrafyasıdır. Bu alan ABD jeopolitik anlayışına göre "genişletilmiş Ortadoğu Bölgesi" olarak adlandırılmaktadır. Türkiye-Rusya arasında ilişkilerin sınıandığı, imkân ve sorunların ortaya çıktığı bölge öncelikle

burasıdır. Okyanus-Akdeniz bağlantısı içinde İstanbul-Çanakkale Boğazları ve Karadeniz ilişkilerin denetlendiği ve düzenlendiği temel denge/sizlik alanıdır. Bu alan ABD'nin bütün dünyada açık denizlere dayalı egemenliğinin tek kısıtlandığı, denetim sağlayamadığı alandır. Bu alan aynı zamanda Balkanlardan Kafkasya'ya, Orta Asya'dan Afganistan'a Rusya'nın içlerine kadar uzanmaya veya "Rus Avrasyası"ni çevrelemeye/kuşatmaya da izin vermektedir. Bu yönüyle Rusya'nın yumuşak karnını oluşturmaktadır. Türkiye varlığıyla ABD-Rusya arasındaki "çatışma/çatışmasızlık dengesi"ni korumaktadır. Söz konusu olay kendi adına denetim/engelleme veya söz sahibi olmanın ötesinde bir "koruma/muhafızlık" görevidir. Türkiye'nin Avrupa Birliğine bağlanması da (ortak olmadan) bunun bir uzantısıdır. Türkiye-Rusya-ABD ilişkileri bu yönüyle iç içe geçmiş durumdadır. Yeni Türkiye'nin kuruluşunda ve bağımsızlığını kazanmasında bu rol belirleyici olmuştur. II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin savaş dışında kalabilmesi de ABD-Sovyetler Birliğinin Nazi Almanya'sına karşı aynı safta (birbiriyle barışık) olmasından kaynaklanmıştır. Uzun bir dönemde büyük bir savaşa girmemiş Türkiye'nin askeri öneminden söz edilmesi rastlantı değildir. Türkiye'nin yeri ve rolü son tahlilde ABD-Rusya arasında sıcak çatışmada ve çatışma sonrasında taraflar arasındaki güç dengesini belirleyecek, en azından birbirlerini engelleyebilecek kadar önemlidir.

Sovyetler Birliği'nin tasfiyesi sonrasında ortaya çıkan tek merkezli ABD küreselleşmesi günümüzde parçalanmış ve ağırlık merkezi Asya-Pasifik ve eski Osmanlı coğrafyası olan çok merkezli bir örgütlenmeye dönüşmüştür. Dünya egemenlik ilişkilerinin ABD ekseninde yeniden örgütlenmesi Berlin duvarının yıkılması ve Sovyetler Birliği'nin tasfiyesi sonrasında 30-40 yıldır sürmektedir. Henüz bu örgütlenmenin tamamlanmış olmaması dünya egemenlik düzeninde kaotik bir denge/sizlik görünümü vermektedir. Modern dönemin sonu veya en uç sınırlarına varması Fransız ve Bolşevik devrimlerinin kazanımlarının tasfiyesiyledir. Son iki yüzyılın sınırı ve aşılmadığı için bitiş Berlin duvarının yıkılışı veya Sovyetler Birliği'nin tasfiyesi olarak görülürken ABD yeni dünya düzenini ve XXI. Yüzyılın başlangıcını tanımlamaya çalışan birden çok olaydan söz edilmek zorunda kalınmıştır. Belki de bunlar içinde en çok öne çıkan 11 Eylül ABD darbesi ve sonrası ortaya çıkan bir dizi gelişmedir. Ancak bunlar da henüz yeni yüzyılı ve dönemi belirleyecek durumda değildir. ABD merkezli dünyanın yeniden örgütlenmesi tamamlanmadığı için eski Osmanlı tarihi-coğrafyası ve Asya-Pasifik bölgesindeki çekişme ve çatışmalar öne çıkmaktadır. Yeni dünya egemenlik örgütlenmesi içinde or-

taya çıkan ayrışma ve düzenlemeler XXI. Yüzyılın başlangıcını olmasa bile genel eğilimini belirtmektedir. Bu genel eğilim içinde ABD, Türkiye ve Rusya arasındaki çekişme ve çatışma dünyanın geleceği ile ilgili sonucu belirleyecektir. Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin imkân ve zorlukları, kaygan zemini bu çerçevede içinde ortaya çıkmaktadır. Türkiye ve Rusya bunun farkında olduğu gibi ABD de bunun bilincindedir.

Türk-Rus ilişkilerinde sürekli çatışma ve ittifak genel bir kuraldır. Türk ve Rus toplum ve tarihi gelişmesi içinde temel yasa karşılıklı uzlaşmazlık ve fakat birbirlerinin varlıklarını yok etmeye de çalışmamalarıdır. Bunu bir başka bir biçimde ifade edebiliriz. Bu aynı zamanda ilişkilerin kırılğan zemini de açıklayacaktır. Türkiye ve Rusya, her iki taraf da kendi yaratıcısı olmadıkları bir çatışmada, Doğu-Batı çatışmasında iki karşıt ama aynı rolü üstlenmektedirler. Biri, Rusya Batı adına askeri, siyasi bir rol (ileri karakolluk) üstlenirken, diğeri, Türkiye Doğu adına askeri, siyasi bir rol üstlenmektedirler. Bu çatışmayı aşamadıkları için çatışma içinde üstünlük sağlamanın dışına çıkamamaktadırlar. Bağlı oldukları Doğu ve Batı cepheleri adına üstlendikleri bu askeri, siyasi role gerek kalmadığında (karşı tarafı yok ettiğinde veya tamamen etkisiz hale getirdiklerinde) kendi varlıklarını sürdürmeleri de mümkün olmamaktadır. Batı veya Doğu adına üstlendikleri görevler bittiğinde, önemsizleştiğinde değersizleşmektedirler. Günümüzde ABD'nin Rusya ve Türkiye'ye ihtiyaç duymadan da askeri-siyasi görevleri ve üstünlüğü sürdürmesi nedeniyle tarafların bu rolleri de tartışmalıdır. Ancak ABD ile ortaklık içinde veya onun gerek görmediği alanlarda askeri, siyasi rolleri ABD merkezli verili düzen içinde "muhafızlık" ve "jandarmalık" görevinin ötesine geçmemektedir. Verili düzen adına ABD'nin "malîyetli" ve Doğu halklarının "sevimsiz" gördüğü işleri Türkiye ve Rusya'nın üstlenmesi beklenmektedir. Bunun dışında daha çok güçlü olmak ve düzeni kendi adına sahiplenmek adına açmaza ve kısır döngüye dönen bir yol daha bulunmaktadır. ABD'ye veya birbirlerine karşı verili dünya düzene ortaklık ederek itişme içinde daha fazla pay elde etmenin bir başka yolu da "daha çok silahlanmak" ve "silahlanma yarışına" koşulmaktır. ABD'nin de üstünde daha kıyıcı, kitle imha silahları geliştirmek gibi ters bir yola girmek olmaktadır. Jandarmalık veya silahlanma yarışı, her ikisinin de benimsenmesi dünyanın geleceği ve birliğine yönelik bir girişim olmadığı için daha otoriter, daha yıkıcı, daha şiddete dayalı ilişkiler geliştirmek anlamına gelmektedir. Bunun ne Türk ve Rus halklarına bir yararı vardır, ne de dünyaya. ABD'nin açmaza girdiği yola girmek ancak ABD'yi güçlendirmekten, "kurtarıcı" yapmaktan başka bir sonuç vermeyecektir.

Verili dünya egemenlik düzenini aşmayan, verili düzen içinde daha çok üstünlük ve ortaklık isteyen her değişiklik, çok-merkezli bir dünya oluştursa bile bu mevcut koşulların ve yıkımın açmazın ve kısır döngünün sürmesinden başka bir sonuç vermeyecektir. Türkiye ve Rusya için gerçekte tam aksi yönde yeni bir dünyanın sözcüleri ve öncüleri olma durumu vardır. Doğu veya Batı adına kendi yaratmadıkları bir çatışmanın içinde olmaktansa, Doğu-Batı çatışmasını aşmak, yeni bir dünyanın ve düzenin öncüleri ve sözcüleri olmak hem kendileri hem de dünya halkları için daha geçerli ve doğru olan bir seçimdir.

Dünya yol ayrımındadır. Verili düzeni aşmak ve yeni bir dünyanın sözcüsü olmak, ya da küresel barbarlık çağı içinde hep birlikte debelenmek.

Biz çatışmadan, karamsarlıktan ve çıkışsızlıktan yana değiliz. Ya siz?